

TÜRK KÜLTÜRÜNÜN GELİŞİMİNDE GELENEKSEL ÖZBEK MİLLÎ TÖRENLERİNİN YERİ

THE ROLE OF TRADITIONAL UZBEK NATIONAL RITUALS IN THE DEVELOPMENT OF TURKIC CULTURE

ROHİLA RUZMANOVA*

Öz

Her milletin ve halkın kendine özgü kültür ve gelenekleri olduğu gibi Özbek millî törenleri de köken tarihi, gelişim evreleri ve hususi özellikleriyle diğer kültürlerden farklılık göstermektedir. Makalede ulusal kültürümüzün ayrılmaz bir parçası olan geleneksel Özbek millî törenleri ve çeşitleri, halkın hayatındaki önemi ve gençlerin eğitimindeki rolü incelenmektedir. Ulusal törenlerin gerçekleşme usulleri, maddi ve işlevsel özelliklerine göre sınıflandırılması ve kaynaklardaki veriler tahlil edilmektedir. Türk dünyası kültürünün ortaklığı, Özbek millî törenleriyle ilgili geleneklerin incelenmesi ve bazı önemli içtimai, eğitimsel ve ahlaki konuların vurgulanmasıyla kanıtlanmaktadır. Makalede ayrıca ulusal törenlerle ilgili geleneklerin Özbekistan topraklarında çok eski çağlardan beri korunduğu ve günümüze kadar devam ettiği vurgulanmıştır. Yüzyıllar boyunca kitlelerin katılımı ve kamunun iştirakiyle birçok ulusal tören düzenlenmiştir. Bu durum insanlar arasındaki sevgi ve akrabalık bağının güçlenmesine, toplumda büyüklere ve çocuklara saygı gösterilmesine, gençlerin geleneklere bağlılık ruhuyla yetiştirilmesine yardımcı olmaktadır. Makalede, kadim zamanlardan beri millî törenlerde icra edilen halk sözlü geleneğinden sunulan örneklerin, törenlerde hazırlanan millî yemek ve kostümlerin Özbek halkının zengin bir millî-kültürel mirası olarak değerlendirildiği ve 19. yüzyıldan itibaren kendine özgü millî-kültürel gelenekleri olan bir millet olarak geliştiği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli Miras, Örf-Adet, Gelenek Görenek, Türk Kültür Medeniyeti, Sözlü Halk Edebiyatı.

Abstract

Each nation and people have their own culture and traditions, Uzbek national rituals differ from other cultures in their origins, stages of development, and distinct characteristics. This article analyzes traditional Uzbek national rituals, their types, significance in people's lives, and role in youth upbringing, which are an integral part of our national culture. The methods of conducting national ceremonies, their classifications based on content and functional characteristics, and the analysis of information from various sources are examined. The commonality of Turkic world culture is demonstrated through the study of traditions associated with Uzbek national rituals, highlighting several important social, educational, and moral aspects. The article also highlights that customs related to national ceremonies have been preserved in Uzbekistan since ancient times and continue to this day. These customs are significant because they foster unity and harmony among people. For centuries, many national ceremonies have been conducted with widespread participation and communal support. This practice strengthens bonds of love

Araştırma Makalesi / Künye: RUZMANOVA, Rohila. "Türk Kültürünün Gelişiminde Geleneksel Özbek Millî Törenlerinin Yeri". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 114 (Haziran 2025), s.133-151 <https://doi.org/10.60163/tkhecbva.1617756>

* Doç. Dr., Şeraf Reşidov adına Semerkand Devlet Üniversitesi Türkoloji Araştırmalar Enstitüsü, E-mail: rohilaruzmanova@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6539-0511

and kinship between people, promotes respect for elders and kindness towards the young in society, and helps to raise the youth in the spirit of loyalty to traditions. The article emphasizes that examples of oral folk art performed at national ceremonies, as well as traditional dishes and costumes prepared for these events, are considered the rich national and cultural heritage of the Uzbek people. It further illustrates that Uzbeks have developed as a nation with unique national and cultural traditions since ancient times.

Key Words: National Heritage, Customs, Traditions, Civilization Of Turkic Culture, Oral Folk Art.

Giriş

Türk halklarının kültür tarihinde çeşitli millî törenlere, bayram ve şenliklere özel önem verilmektedir. Aynı şekilde Özbek halkının da eski çağlardan beri bu tür merasimleri düzenlemeye özel önem verdiği ve yaşamının ayrılmaz bir parçası hâline geldiği görülmektedir. Bu nedenle Özbeklerde nine ve dedeler tarafından dua edildiğinde “*bulduklarınızla düğünler düzenlesin, hanenizde büyük büyük toylar olsun, düğünlerinize katılmak nasip olsun...*” gibi iyi niyet ifade eden sözler söylenir.

Özbek halkının bu bakımdan yüzyıllardır gelenek ve ritüeller hâline gelen merasimleri mevcut olup, her zaman araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Edebiyat âlimi Sarimsoqov, törenleri tematik ve işlevsel özelliklerine göre şu gruplara ayırmaktadır: Birinci grupta sözvarlığının büyü gücüne dayanan törenler yer alır: kına, badik (gulafsho), burey-burey, avrash, dua, beddua ve diğerleri. İkinci grup, çocukların beşikteki dönemine ait törenlerden oluşur: çille, uykuya dalma, beşiğe koyma. Üçüncü grupta düğün törenleri bulunur: *car, yar-yar, olan, lapar, gelin selamı, damat selamı, düğün alkışları, ayna* gösterme vb. Dördüncü grup ise yas törenleridir: ağlaşmalar ve halk arasında korunup gelen çeşitli gelenek, merasim ve inançlar. Bunlardan bazıları, İslam dininin inançlarıyla bağlantılı olarak şekillenmiş olup, büyü, totemizm, şamanizm, Zerdüştlük ve İslam dini akideleriyle ilgili kadim inanışların etkisiyle teşekkül etmiştir. Bunlardan bazıları İslam dininin inançlarıyla bağlantılı olarak ortaya çıkan doğaüstü güçler gibi olup, büyüler, totemizm, şamanizm, Zerdüştlük ve İslam dini akideleriyle ilgili kadim inanışlarla teşekkül etmiştir (Mirzayev, 1991: 4).

Özbek halkında örf ve adetleri ifade eden *to'y boshladi, maslahatoshi, xatim, qalin, yo'qlandi* gibi birtakım kelimeler eski zamanlardan beri kullanılmış olup, “Özbek Dilinin İzahlı Sözlüğü”nde bu sözcükler şu şekilde açıklanmıştır: **Toy – 1. Etnonim grup.** Toy/düğün, nikâh, sünnet ve diğer merasimlerle ilgili olarak ikram ve gösterilerle gerçekleştirilen halk törenlerinin genel adı. Nikâh toyu, oğul toyu (sünnet düğünü), beşik toyu, toy/düğün yapmak. *Kalabalık yiğitlerin, düğün halkı*kidir (Atasözü). *Böbürlenenin evine git, gerilenin düğününe git* (Atasözü). *Hamidvoy ise, bugün nişanlanırsan düğüne yarın başlayacağımızı söylüyor* (A. Kadiri. Geçmiş Günler). *Raşit'in düğünü dünkü tatil gününde yapıldı* (Şuhrat. Şinelli Yıllar). **2. Etnonim grup.** Talipler arasında yapılan anlaşmaya göre damat tarafından kıza verilen bir takım para, hediye, erzak, vb... **3. Etnonim grup.** Bunların gönderilmesiyle birlikte gelinin gelişine ilişkin damadın evinde, damadın gelişine ilişkin kız evinde tören yapılır (O'zbek tilining izohli lug'ati, 2007: 229-230).

Düğün töreni Özbeklerin yanı sıra Orta Asya'da yaşayan halkların da kullandığı en eski geleneklerden biri olup, sırasıyla gelin toyu, sünnet toyu gibi törenlere ayrılır. Bu bağlamda halk arasında birtakım kavramlar kullanılır: *to'y (kelin to'yi, xatna to'yi), to'yona (to'y sovg'asi), to'ychi (to'yma-to'y yuruvchi), to'yxabar (to'yga xabar qilish), to'yxona (to'y qilinadigan xonadon), to'yxo'r (to'yda ishtirok etuvchi), sovg'chi, fотиha, non sindirish, to'y xarajatları, maslahat oshi, qizlar bazmi, sarpo yuborish,*

tovoq yuborish, nikoh bazmi, to'y ziyofati, yuz ko'rar, chimildiq, kelin chaqirdi, kuyov chaqirdi (Qodirov, 2005: 28).

Boratav, düğünün aşamalarını sınıflandırırken aynı zamanda düğün terminolojisi hakkında da bilgi vermektedir: Düğün, bugün, evlenme törenleri dizisinin belli bir kesimini; gelin hamamı, kına, gelin alma, gerdek ve gerdek ertesi gösterilerini içine alan, en uzununu bir haftalık, çoğu kez üç günlük bir süre için kullanılıyor, ama ilk anlamı ile bağlama, bağlanma demektir; düğüm, düğme kelimelerini de türeten düğ- fiil kökü, tüg- biçiminde Kaşgarlı Mahmut'un sözlüğünde geçer; Kaşgarlı, aynı kökten türemiş başka kelimeleri, bu arada bizim dilimizde düğüm anlamı ile tüğün'ü de almış sözlüğüne (Boratav, 2016: 191).

Bu kavramlar Özbek lehçelerinde de hemen hemen aynı biçimde kullanılmaktadır. Bu durum bölgedeki düğünlerin genel olarak aynı konsepte gerçekleştiğini gösterir. Ancak bazı özelliklerinde belirgin farklılıklar olduğu da görülmektedir (Qodirov, 2005: 36). Özbeklerin millî törenleri olarak kabul edilen düğünlerle ilgili gelenekleri inceleyerek, bazı önemli sosyal, eğitsel ve ahlaki konuları öne çıkararak Türk dünyasının kültürel mirasının ortaklığını kanıtlamak mümkündür.

Düğün törenleri, ulusal geleneklere uygun olarak, insanların yaşamının farklı dönemlerinde kutlamanın içeriğine göre çeşitli isimlerle anılmaktadır. Özbek ailelerinde çocuk doğduğunda bu tür törenler yapılmaya başlanır. İşte bunlardan bazıları:

1.1. Bebeğin Doğumuyla İlgili Törenler

Tek bir bebeğin doğumu, bakımı, kundağa sarması, beşik kertme, kırkının çıkması, saç kesimi, akıka toyu, müçel toyu ile ilgili çok sayıda tören vardır. Bilindiği üzere Türk halklarında çocuk doğduğu andan itibaren onun hayata hazırlanması ile ilgili süreçlere özel önem verilmiştir. Çocuk dünyaya geldiğinden itibaren *suyunchi* (müjdeleme), *ism qo'yish* (ad koyma), *chaqaloqni cho'miltirish* (çümdürme), *beshikga belash* (kundağa sarma), *chilla tutish* (kırklama), *chillaqochdi* (kırkı çıkma), *tish chiqarish* (diş hediği), *tirnoq olish* (turnak alma), *soch olish* (saç kesme), *muchalto'y* (müçel toyu) vb. Bu süreçler geleneksel olarak nesilden nesile aktarılmıştır ve bunların gelecek nesillere aktarılmasında halk sözlü edebiyatı örneklerinin önemi hissedilmektedir. Aşağıda Özbek milletine özgü bir çocuğun doğumu ve bakımıyla ilgili törenlere değinelim (Mirzayev, 1971: 16).

Kundağa Sarma. Beşik, Özbek halkı tarafından eski çağlardan beri kullanılmaktadır. Beşik, çocuğun uygun şekilde büyümesi ve bebek bezinin kuru tutulması için çok kullanışlı bir araçtır. Bebek, ailedeki yaşça büyük kadın tarafından kundağa sarılır ve Özbek kadınlarının çocuklarına her zaman ninni söylemeleri gerektiği genç anneye hatırlatılır.

Orta Asya halklarında beşik çok eski çağlardan beri kullanılmış, beşikte bebek büyütme yöntemi daha sonra Hindistan, Orta Doğu ve Orta Doğu halkları tarafından benimsenmiştir. Beşik, eski çağlardan beri ilk vatan olarak kabul edilmiş ve halk arasında beşik taşıma, beşik getirme, beşik yapma gibi pek çok gelenek ortaya çıkmış ve bunlardan bir kısmı günümüzde de sürdürülmektedir. Bugün bile Özbek şehir ve köylerde beşik, kadim bir nesne olarak önemini kaybetmemiştir (Mahmudov, 2006: 47-51).

Beşiği özel ustalar söğüt, ceviz, kayısı ağacından, ayaklarını ise çoğunlukla dut ağacından yapmaktadır. Genellikle beşik 1-1,5 metre uzunluğunda, 35-45 cm genişliğinde ve 50-60 cm yüksekliğinde olur. Beşiğin tabanı bir ok (deste) ve bir tahtadan oluşmakta olup, ayak kısmından duvak için uygun bir delik açılmaktadır. Sap ve tahta her iki taraftan yarım daire biçimli bir kayışla bağlanır. Çocuğun başını ve ayaklarını korumak için kemerin içine dikey direkler yerleştirilir. Bazı bölgelerde beşiğin içindeki özel bir battaniyenin üzerine dağ çamının kurutulmuş yaprakları veya kavrulmuş nohut kabukları serilir. Daha sonra üzerine ince pamuklu bir battaniye serilir. Kafatasında herhangi bir bozukluk olmaması için çocuğun başına yastık koyup başının altında daha derin hâle getirilir. Genellikle bebeğin ayakları bacak sargıları ile sarılır ve yenidoğan çocuk kundak, baş ve omuz sargısı, bacak ve kol bağcıkları ile beşiğe bağlanır. Bütün bunlar çocuğun huzur içinde ve kuru bir şekilde uyumasını sağlamaya yarar. Beşiğin üzerine pamuklu kumaştan bir örtü dikilir. Beşik kılıfı kış ve yaz mevsimine göre değiştirilir. Kışlık örtü sıcak tutan kumaştan, yazlık örtü ise hafif, zarif kumaştan yapılır (Sarimsoqov, 1986: 26).

Şekil 1: Özbek Beşiğinde Kundağa Sarma Töreni

Beşik töreni kadim geleneklerden biri olarak kabul edilmekte olup, ülkemizin farklı bölgelerinde bu tören kendine özgü bir tarzda düzenlenmektedir. Genellikle 7-10 günlük bebek kundağa sarılır. Bu törene gelinin annesi, teyzesi, halası ve diğer yakın akrabaları da davet edilir.

Çocuğu kundağa koymadan önce özel bir küvette yıkarlar ve banyodan önce çocuğun eklemelerine özel yağlar sürülür. Genellikle yaşlı anneler bebeği kundaklar. Bebeği kundağa sarma esnasında büyük anne güzel dileklerde bulunur: *“Allah, yeni doğan bebeğe hayırlı bir ömür versin, hayırlı kademlerle ilerlesin, akıllı ve imanlı olarak büyüsün, anne ve babası mürüvvetini görsünler. Ey Allah’ım bu hanede ve burada toplananların aziz misafirlerin hanelerinde bebek çığlıkları yankılsın”* (Iskandarova, 2007: 33).

Böyle günlerde çocukların mutluluğu sınırsız olur, hepsi büyük annenin etrafını sarar. Nurani Anne çocuğu kucağına alıp, beşiğin ayak tarafına çevirir ve *“şöyle yatırırım mı?”* diye sorar. Çocuklar mutlu bir ses tonuyla *“hayır”* yanıtını verince anne, çocuğunu düzgün bir şekilde yatağına yatırır ve *“böyle mi yatırırım?”* diye sorar. Çocuklar hep bir ağızdan *“evet”* diye onaylarlar. Sonra büyükanne şu dörtlüğü söyler:

*Uyqu yo 'ling muborak,
Baxtli taxting muborak.
Taqr-tuqr ovora,
Yoqimli uyqu muborak.*

Daha sonra çocuğu kundağa koyarlar. Çocuğun rızkının tam olmasını dileyerek gül, başının taştan olmasını dileyerek yatsı taş, tehlikelerden korunması için bıçak, nazardan korunmak için biberi beşiğin baş tarafına koyarlar. Aslında bunların hiçbirini dinimizde bulunmayan âdetler olup eski çağlardan beri halk arasında yayılan kavramların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ancak ülkemizin bağımsızlığını kazanmasından sonra halkımızın dini kuralların kaynaklarını tanıması sonucunda bu tür geleneklerin birçoğu neredeyse hiç uygulanmamaktadır.

Nurani Anne beşiğin başına bir ceviz tak tak vurarak şöyle der: “*Baban yüksek sesle konuşursa, kardeş ve ablaların yaramazlık yapsa korkma!*” Çocuğun rızıklı olması için kuru sofraya ve iyi uyuyabilmesi için aile efradından iyi uyuyan bir kimsenin gömleği beşiğin başına konulur. Anne çocuğunu emzirir, ekmeğin üzerine tere yağı sürer, rızıklı ve nasipli olması niyetiyle bunu anneye ısırtırırlar, sonra da daha güçlü olan oğlanın eline verirler. Bütün çocuklar onun peşinden koşup elinden ekmeği alıp herkese bir parça dağıtırlar. Daha sonra bebeğin iki büyükannesi gençlere ve yaşlılara müjde parası verir ve sonunda nurani anne bebek, aile fertleri ve misafirler için dua eder.

Konu-komşulara ve akrabalara çocuğun hayırlı evlat olması niyetiyle sıcak kurabyeler ikram edilir. Bazı kimseler bu günde akika töreni düzenleyerek koyun eti ve pişme dağıtırlar. Beşik töreni sırasında anne veya diğer kadınlar, “ninni” söyleyip bebeği uyutması için çocuğun annesine yani geline verirler. Eğer ninni bilmiyorsa, ona örnek olarak kendileri söylerler:

*Alla aytay, jonim bolam,
Quloq solgin, alla.
Shirin allam tinglab asta,
Uxlab qolgin, alla.
Alla, alla, alla-yo, alla.*

*Ko 'zlaringga tomgan suvga
Hayron bo 'lma, alla-yo
Baxtinga sen katta bo 'lgin,
Xazon bo 'lma, alla.
Alla, alla, alla-yo, alla (Sarimsoqov, 1986: 34).*

Akika: Arapça bir sözcük olup, çocuğun doğumundan sonra, yedi, yirmi, kırk yaşlarında veya reşit olana kadarki süre zarfında uğruna koyun veya küçük baş hayvanın kesildiği, davet edildiği ve ziyafet verildiği bir törendir. Törene katılan misafirler, kutlama yapılan çocuklar için dua eder. Bu merasimin daha sonraki yıllarda ülkemizin bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte daha da geleneksel hâle geldiği söylenebilir.

Ayrıca Özbek ailelerinde bir çocuk doğduğunda ebeveynler, büyükanne ve büyükbabalar ona uygun bir isim seçerler. Genellikle genç bir ailenin ilk çocuğuna

isim seçme hakkı, saygıdan dolayı büyükanne ve büyükbabaların takdirine bırakılır. Bazı kız isimleri ise erkek isimlerinin yanına *-a*, *-oy* eklerinin getirilmesiyle oluşturulur. Örneğin: *Amir – Amira*, *Aziz – Aziza*, *Rahim – Rahima*, *Sobir – Sobira*, *Adash – Adashoy*, *Maqsud- Maqsuda*, *Dilshod-Dilshoda*, *Habib-Habiba*, *Umid-Umida*, *O'lmas – O'lmasoy*.

Bazen çocuğa doğduğu aya göre isim verilir: *Rajab*, *Bibirajab*, *Ashur*, *Barot*, *Muharramay*, *Asadbek*, *Qurbon*, *Qurbonoy*, *Jumagul*, *Odina*.

Bazen de çocuklara doğum lekelerine göre isimler verilir: *Norbek*, *Xolmurod*, *Gulnora*, *Anora*, *Norbibi*, *Xolbeka*, *Sunnat*, *Bo'riboy*, *Oltinoy*, *Normurod* (Begmatov, 1998: 28).

Beşik Kertmesi: Kız ve erkek çocuklarını beşikte iken birbirleriyle dövüştürmek, yani oğlanın, kızın kulağını ısırmasına izin vermek âdetidir (Mirzayev, 1991: 14).

Bu geleneğe Özbeklerde beşikkuda (*beshikquda*) da denir. Özbek dilinde kulak dişledi (*quloq tishladi*), beşik kerti (*beshikkerti*), elini soğurdu (*qo'lini so'radi*), ekmeği böldü (*non sindirdi*), başı bağlandı (*boshi bog'landi*)... gibi sözcükler bazı törenlerin isimlerini ifade eder (Kaxarova, 2009: 7).

Atalarımız çok eski çağlardan beri çocuklarına aile kurmak amacıyla bazı gelenekler oluşturmuşlardır. Çocuk sahibi olmayı düşünen ebeveynlerin çoğu, çocuk doğmadan önce, çocukları varsa birbirleriyle dünür olmayı düşünürler. Bazen iki baba masanın başına oturup ekmek bölüşürler ve dünür olmayı ahdederek anlaşırlar. Bazıları, çocukları doğduktan sonra, iki üç yaşlarındayken veya daha erken yaşta bir anlaşma yaparak ileride evlendirmeye karar verdiler. Bu işlemi gerçekleştirmek için erkek çocuk, cübbesinin etek ucuyla ya da kolunun ucuyla kız evinin eşliğini süpürür ya da her ikisinin de etek kısımlarını yırtar. Kadınlar, müstakbel gelini duyurmak veya ilk dünürlük bağlarını kurmak için kız evinde ziyafet verir, dans ve şarkılarla kutlama yaparlar. Ancak artık bu geleneğe rastlamak nadirdir. Şimdi bile müstakbel damat tarafından kızın evine giden görücülerin konuşmalarında “köleliğe geldik” (*qulchilikka keldik*), “eşiğinizi süpürmeye geldik” (*ostonangizni supurishga keldik*) gibi cümlelerin kullanıldığı görülür (Kaxarova, 2009: 14).

Çille: Bebeğin doğumundan sonraki ilk kırk günlük dönemdir. Çocuğun aile içerisinde sağlıklı bir ortamda gelişmesi açısından önemli bir dönemdir. Bu süre küçük çille (20 gün) ve büyük çille (40 gün) olarak ikiye ayrılır. Bu dönem genç anne ve çocuğun dikkatli bakımını gerektirir. Anne ve çocuğun gece çillede yalnız bırakılmaması, annenin akşam dışarı çıkmaması (anne bir şeyden korkarsa sütü azalır), anne ve çocuğun sinirlerinin bozulmaması, odasına yabancıların girmesine izin verilmemesi ve buna riayet edilmesi sağlıklarının garantisi sayılır. Çille genç gelin ve damatlar için de özel bir dönemdir. Bu dönemde yeni evlenen gelin ve damadın gece sokakta yürümemesi, damadın da gelini yalnız bırakmaması önemlidir. Bu geleneklerin geçerliliği çok önemli görülmesi de her iki durumda da çillenin amacı aynıdır, yeni doğan bebeğe ve annesine bakmak, genç gelin ve damadın birbirlerine daha fazla zaman ayırıp müreffeh yaşamlarını devam ettirmeleri gibi iyi arzular sonucunda bu âdetleri gerçekleştirmek yararlı olacaktır (Mirzayev, 1991: 98).

Kırkın Çıkması. Bu kavram “Özbek Dili Etnografyasının İzahlı Sözlüğü”de şöyle açıklanmıştır: Çocuğun doğumundan kırk gün sonra, yani çille çıktıktan sonra bir

misafirin yanına götürülmesi ve bu vesileyle yapılan tören anlamına gelir (Mirzayev, 1991: 98). Çocuğun çillesi çıktıktan sonra genç annenin ebeveynleri *kırkın çıkması* töreni düzenler. Çille dönemi bitene kadar gelin ve damatın ebeveynleri tarafından davet edilmesi de bir gelenektir.

Diş Çıkarma (Diş Hediği): Sağlıklı bir bebek dört ila altı aylıkken diş çıkarmaya başlar. Bazı çocuklar altı ay ile bir yaş arasında diş çıkarmaya başlar. Halkımızda çocuğun dişleri ağzının üst kısmından çıkmaya başlarsa yumuşak pişirilmiş konumu itibarıyla yukarıdan aşağıya doğru yerleşen komşulara uzatılır. Diyelim ki çocuğun dişleri ağzın alt kısmından çıksa, pişiyi alttan üste doğru uzatırlar. Bununla çocuğun diğer dişlerinin de daha hızlı çıkması niyet edilir. Bazı çocuklar dişleriyle doğarlar ve onlara Boriboy (Bo‘riboy) veya Kozibek (Qo‘zibek) gibi isimler verilir (Begmatov, 1998: 372).

Saç Kestirme: Çocuk bir yaşına geldiğinde saçlarının kesilmesi için “saç kesme” töreni yapılır. Erkek ise büyükbabaya, kız ise büyükanneye götürülür ve yeni makasla çocuğun saçını üç yerden keserler. Daha sonra konu-komşuya, akrabalara ekmek üzerine tatlılar dağıtılır. Eğer çocuğun ebeveynleri bu zamana kadar akika yapma fırsatı bulamadıysa, akikanın saç kesme töreniyle birlikte yapıldığı durumlar da vardır. Bazıları çocuğun saçından arta kalanları evde alırlar. Çocuğun ilk saçları anne karnında çıktığı için kutsal kabul edilir. Bu nedenle saçları her yere atmak yerine bir meyve ağacının ya da asmanın altına gömerler. Allah asma ağacı gibi uzun ömür ve bereketli meyveler versin diye niyet edilir. Toprak kutsal kabul edildiğinden insana ait önemli şeyleri toprağa gömerler. Özbek halkı çok çocuk sahibi olmayı istediğinden bazen bir çocuğun saçını alırken, ardından kardeşleri çoğaldın, büyüyüp onları takip edebilsin diye ensesinde küçük bir parça saç bırakılır (Kaxarova, 2009: 12).

Şekil 2: Saç Kestirme Töreni

Sünnet Dügünü (Xatna to‘yi/ sunnat to‘yi): Özbeklerde ve genel olarak birçok Müslüman millette yapılan bir törendir. Sünnet töreninin Özbekler arasında yaygın olarak kutlanması sonucunda buna hatna toyu veya sünnet toyu adı verilmektedir. İslam’ın yayılmasından sonra sünnetin kutlanması bir gelenek hâline gelmiştir. Hatna toyu, erkek çocukların “elini helalleştirmesinin”, yani onları hakiki Müslümanlar safına katmanın temel koşulu olarak kabul edilmiştir. Dügüne hazırlanmak (maslahat aş), misafirleri davet etme, misafirleri ağırlamaya yönelik şenlik tertip edilip ziyafet düzenlenmesi sünnet düğününün esas unsurları sayılmıştır (Sultanov, 2023: 210).

“Özbek Dili Etnografyasının İzahlı Sözlüğü”de belirtildiği üzere bu tür düğüne “Müslümanlarda ve diğer bazı halklarda erkek çocuğun cinsel organının uç bölümünün derisini kısmi kestiriş” olarak tanımlanır. Bu vesileyle yapılan tören ve ziyafetin, sünnet düğünü olduğu anlatılmaktadır (Mirzayev, 1991: 94). Özbek lehçelerinde sünnet düğünü için *xatna to‘yi*, *sunnat to‘yi*, *o‘g‘il to‘y* gibi terimler kullanılır.

Sünnet düğününün çok eski bir geçmişi vardır ve bu tören sırasında ebeveynler halka lezzetlerle dolu bir sofraya kurar, çeşitli yemekler hazırlarlar. Dügüne uzaktan ve yakından birçok kişi gelir, hazırlanan yemekleri tadar, düğün sahibi için dua eder, çocuğun büyümesi için dua eder. Örneğin milli yemeklerden olan pilav büyük kazanda pişirilir ve buna mahalledeki, köydeki akrabalar katılır. İnsanların gün içinde işe gitmeleri dikkate alınarak sabahın erken saatlerinde organize edilir ve buna “nahar aş” denir. Dügünden sonra düğün sahibinin akrabaları ve büyükleri bir araya gelerek sünnet ustasını çağırıp çocuğu sünnet ettirir. Akrabalar bu süreçte çocuğun dikkatini dağıtıp sakinleştirmesi için ona belli bir miktar para verirler. Çocuk birkaç gün boyunca yakınlarının (dedesi, ninesi, babası veya annesi) yanında özel bir yatakta uyur (Mirzayev, 1991: 96).

Sarık Sarma: Sarık (düğün kıyafeti) sünnet düğünü günü takılır ve düğün sabahı büyükler bu kıyafeti oğlana giydirir ve başına bir sarık sararlar, yani bu geleneksel halk arasında don giyme veya sarık sarma olarak bilinir. Ayrıca çocuğun annesi bir başlık takar ve büyükannenin saçları ikiye örülür. Sarık sarmak Özbeklerin kadim geleneklerinden biri olup, bugün ülkemizin muhtelif yörelerinde bunun çeşitli şekilleri bulunmaktadır. Ayrıca bu törende kırsal bölgelerde güreş, pokkari gibi milli halk oyunları da düzenlenmektedir. Sünnet düğünü ile ilgili olarak düzenlenen bu tür milli oyunların haberi önceden verilir, bu oyunlara uzaktan ve yakından pehlivanlar katılır. Ayrıca bu milli oyunlara katılıp zafer kazanan pehlivanlara, düğün sahibi tarafından deve, öküz, koyun, halı ve bir miktar para hediye olarak verilir (Sarimsoqov, 1986: 47).

Müçel Toyu: Müçel hesabı 12 hayvan ismiyle ilişkilendirilir. Bu hayvanlar şunlardır: Fare, inek, kaplan, tavşan, balık, yılan, at, koyun, maymun, tavuk, köpek ve domuz. Kişinin doğduğu yılda o hayvanın adı kendisine verilir. Örneğin balık yılında doğmuşsa balık, inek yılında doğmuşsa inek müçeli diye adlandırılır. 12 sayısı mükemmel bir sayı olarak kabul edilir. Özbekler, çocukları 12 yaşına geldiğinde iyi dileklerle düğünlerini kutlar ve çocuğa yeni kıyafetler giydirir. Ebeveynler, böylesi bir yaşta ziyafete sınıf arkadaşlarını çağırır, eğlenir ve müçel toyu kutlanan çocuğu tebrik eder. Sonraki yıllarda sünnet düğünü yapma imkanı bulamayan anne ve babalar, daha küçük çapta bir müçel toyu yapmaktalar (Sarimsoqov, 1986: 56).

1.2. Gelinin Düğün Merasimleri

Düğün, neredeyse tüm dünya halklarının kutladığı en büyük ve en meşhur törendir. Hayatın geçiş dönemlerinden biri olarak kabul edilen evlilik, bağlı bulunulan kültürün kural ve kalıplarına uyularak gerçekleştirilen bir olaydır. Şüphesiz tarihi süreç içerisinde evlilik olayına gereken değeri veren Türk milleti bu olay etrafında birçok geçerliliği olan adetler oluşturmuştur (Koç vd., 2015: 94).

Bu ulusal geleneklerin aktarılma süreçlerini ifade etmek için birçok etnografik sözlük kullanılmaktadır. Antik çağlardan günümüze çeşitli değişiklikler ve gelişmelerle gelmişlerdir. Bu nedenle Özbek dilinin etnografik sözlüğünde nişanlanma, evlilik kurallarının yerine getirilmesi, evlilik sırasında gelin ve damadın ateş etrafında döndürülmesi, kırk gün boyunca yeni gelin ve damadın evinde bir lamba yakılması gibi törenleri yansıtan sözvarlığı aktif olarak kullanılmaktadır.

Nişanlılığın en üst noktası gelinin düğünüdür. Alanında uzman bilim adamları gelinin düğününde yapılan törenleri üç bölüme ayırmışlardır:

1) Düğün öncesi törenler: Görcülük, ekmek bölme, ruhsat, istişare yemeği, düğün uğurlaması, kızların toplanması.

2) Büyük düğün törenleri: Nikâh, damadın gelişi, geline damadın evine kadar eşlik edilmesi, yüz görme vb.

3) Düğün sonrası törenler: Yer bulma, yer açma, bibi seşenbe, sağdıçlar, nedimeler (Nurillayeva, 2001: 12).

Bu törenlerin Özbekistan'ın her bölgesinde kendine has adı ve icra tarzı vardır ve bunların icrasında folklor metinlerinden yararlanılır. Gelinin düğününün ilk geleneklerinden son anlarına kadar çeşitli folklor türleri - dua, maslahat, atasözü, masal, hikaye, macera, şarkı ve benzeri türler; şu veya bu metinle estetik ve etnopoetik yönlerini gösterir. Özbek düğünleri şarkısız tasavvur edilemez. Düğünün en başından itibaren tebrikleşme, dans ve şarkı söyleme başlar.

“Yar-yar” gibi harika şarkılar gelini beklerken ve damadın evine geldiğinde söylenir. Bu şarkılar Özbekistan'da farklı versiyonlarında icra edilir:

Hay-hay o 'lan, jon o 'lan, baxting bo 'lsin yor-yor;

Payg 'amharning qizidek taxting bo 'lsin yor-yor;

Payg 'amharning qizini kim ko 'rgan bor yor-yor;

Ota-ona uyiga kim to 'ygan bor yor-yor;

Zargar qilgan zanjirni uzib bo 'lmas yor-yor;

Xudo qilgan taqdirni buzib bo 'lmas yor-yor;

Hay-hay o 'lan, jon o 'lan, mis panjara yor-yor;

Har jafoga ko 'nadi qiz bechora, yor-yor;

Yig 'lama qiz, yig 'lama, to 'y seniki yor-yor;

Ostonasi tillodan uy seniki yor-yor;

Hay-hay o 'lan, jon o 'lan o 'lanchi qiz, yor-yor;

Upa-elik kerakmas, chiroyli qiz, yor-yor (Ismonova, 1999: 13).

Genel olarak düğün şarkılarında sevinç, hüznün, muhabbet, ayrılık, samimi sevgi ve insan yaşamının diğer yönleri yansıtılır. Günümüzde kadim bir gelenek olarak söylenen “toylar mübarek” ve “yor-yor” gibi şarkılar yeni ve modern bir şekilde icra edilmektedir.

Yukarıda bahsedildiği gibi düğün törenleri, özel dramatik süreçlere mahsus olup folklor veya halk kitaplarına dayanan etnografik sözvarlığının katılımıyla sözkonusu materyalleri içeren bir karakteristiğe sahiptir. Bu süreçler şiir okuma, şarkı söyleme ve çeşitli oyunlara yansır. Düğün şarkılarının icrasında yerel sanatçılar ile gelin ve damadın ailesi, yakınları esas rol oynar. Özbek düğün törenleri halkımızın kültürel özelliklerini ve milli geleneklerini bünyesinde barındırır (O'zbek tilining izohli lug'ati, 2007: 229-230).

Birbirini Görme: Özbeklerde müstakbel gelin ve damatların buluşması ve iletişim kurması böyle adlandırılır. Bu durum görücülerin gelmesinden önceki süreci ifade eder. Bir sonraki süreç, büyükanne, anne, teyze veya amcanın huzurunda kız tarafıyla anlaşmaya varmak için erkek tarafından bir temsilci göndermektir (Nurillayeva, 2001: 13).

Gelin seçerken akıl ve bilgiye, ahlaka, görgüye, güzelliğe, şecereye, el becerisine ve ferasete sahip olmasına dikkat edilir. Altun'un tespit ve değerlendirmelerine göre ise Anadolu'da kız görmede karşılaşılan ilk husus temizliğe verilen önem olmuştur. Bunun yanında kızın evine sabah erkenden gidilir onun temizliği, düzeni, saygısı, nezaketi, huyu, ahlakı gibi özellikleri görücüler tarafından bazı uygulamalar ve pratikler aracılığıyla tartılır (Altun, 2004: 239). Gelin seçimi, yeni bir aile kurmanın ilk aşaması olup çoğu zaman ebeveynlerin inisiyatifine bağlıdır, bazen de iki genç sevgilinin eylemleri sonucu gerçekleşir. Gelin seçildikten sonra “görücülük” aşaması başlar. Böylece düğün töreni gelin seçme ve nişanlanma ile başlamış olur. Gelin, “Kel ~ gel- > kelin-gelin” sözcüğü, “tügün/ düğün” gibi “üg- / düğ-” fiil köküne “-xn” fiilden isim yapım ekinin eklenmesiyle kurulmuş fiil soylu bir ve Türkçe'nin en eski kültür kelimelerimizden biri olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Kelin: “Gelin” (Karaca, 2016: 114).

Geçmişte ve günümüzde gelin seçme aşamasında olan biri, bir kızı tavsiye eder ve ardından damadın ebeveynleri görücülüğe gider. Her iki taraf da anlaşırса düğüne başlanır. Kızı tavsiye eden kişi arabulucu kişi sayılır. Her iki taraf da sorunlarını birbirine aktarır. Düğün öncesi hazırlıklar yapılır. Bu süreçte birtakım işler gerçekleştirilir. Arabulucu, düğünün önemli konularının kararlaştırılmasında kilit rol oynar. Onun faaliyetleri, kızın anne ve babasının rızasının alınması, düğünün maliyetinin belirlenmesi ve düğün düzeninin belirlenmesinde kendini gösterir. Damadın yakın akrabalarıyla yapılan istişare sonrasında kesin bir sonuca varılır ve bir ailenin kızı için görücü gönderilir. Görücülükte asıl odak noktası, iki tarafı dikkatli bir şekilde araştırmak ve iki gencin geleceğine mesuliyetle karar vermektir (Sarimsoqov, 1986: 17).

Özbekistan'ın her bölgesinde düğün törenleri görücüler ile başlar. Erkeğin anne babası, yakın bir akrabası ya da kendisi bir eş adayı seçtikten sonra, önce kız evine iki ya da üç tecrübeli kadın gönderirler. Kız annesi görücülerini iyi bir şekilde karşılar. Görücüler hedeflerini dikkatle ve kibar bir şekilde beyan ederler, damat ve aile fertlerini anlatırlar. Kızın annesi damat tarafının durumundan haberdar olsa da görücülerin sözlerini sonuna kadar dinler ve sonunda şunları söyler: “Kızımızın babası, kardeşi, akrabaları var; onlara danışalım, ne diyecekler?” Eğer kaderde varsa, men ne söyleyebilirim” diye cevap verir. Kız İsteme – Söz Kesme – Nişan süreçlerinde; “kız ay gibi, evi saray gibi”, “Kız evi naz evidir”, “Ne kızı veriyor, ne dünürü küstürüyor”, “Yastık değişir de yazı değişmez”, “ilk bahtım, altın tahtım”, “Allah yazdı ise...”, “Ağız dil bağlandı ise” ve özellikle “Kimsesiz koca / Tütünsüz

baca (Dumansız baca) / D d kl  tencere / Asri pencere” beklentisinin ve “Fadime Ana’dan kalan...” yani Peygamber’in de k z n  evlendirirken fikrini almış olduğundan hareket etmenin doğruluğu ve önemi benimsenmesi gerekli davran  lardır (Karaca, 2016: 106).

Böylece görücüler ilk görevlerini yerine getirir ve gencin ebeveynlerine için neticesi hakkında bilgi verirler. Bundan sonra genç adamın babası, müstakbel gelinin evine iki veya    güzel konuşan, saygın ve tecrübeli akrabayı gönderir. K z n yakınları misafirleri saygıyla kar  lar. Erkekler de damadı, ebeveynlerini ve soyundan gelenleri  ver ve k z babasının müsterih olmasını isterler. Bu sayede görücüler, k z “evet” veya “hayır” diyene kadar gelip gitmeye devam eder. K z n anne-babası ve akrabaları raz  iseler g r c lere “*falanca gün gelin, isti arede bulunahm*” derler. Bu yanıt bir onay işaretidir. Belirlenen günde, genellikle Cuma veya Pazartesi ak am , k z n babası amcalar n  ve teyzelerini davet eder ve görücülerin gelmesini bekler. Daha sonra görücüler k z tarafına dönüp şöyle derler: “*Buyrun tercih sizin, ne dersiniz, olabilecek bir için gerçekleşmesi güzel. Ata raz -Allah raz , r za gösterin şimdi*” diye müracaat ederler. “*Biz ne diyelim, kaderleri yaz lm  sa, mutlu olsunlar*” mahiyetinde cevap alırlar. Bundan sonra genç adamlar k z ni anlan r, yani duas  yapılır ve bu kıza başka kimse talip olmaz (Sarimsoqov, 1986: 19).

Ekmek Bölme, Ni an Töreni (Fatiha): Nik h n temel törenlerinden biri olup k z ile erkek çocuğun ni anlanması sırasında ekmek bölme ritüeli gerçekleşir. Bu törende her iki taraftan 7-8 kişilik aile büyükleri k z tarafında toplanır. Ziyafetten sonra iki gencin ni anlanması münasebetiyle sofraya konulan özel ekmekleri bölerler. Damat tarafından birçok akraba, çeşitli hediyelerle gelinin yanına gider. Sofra türlü lezzetlerle donat l r, çeşit çeşit yemekler haz rlan r. Evvela büyükbaba tebrik sözüne ba lar, ge mi lerin ruhuna dualar okur ve özel haz rlanm   ekmek böler. Erkeklerle beyaz bir mendile sar lı iki ekmek, bölünen ekmekten parçalar ve tatlılar verilir. Bu törene genellikle yaşlılar, aksakall lar kat l r. İki ihtiya r, damada getirilen 4 ekmek çiftler çiftler böler. Bu nedenle bu törene “ekmek bölme” adı verilir.

D   n sürecinde damat taraf  gerekli eşyaları gelin evine gönderir ve gelinin temsilcileri bunları alır. Kentsel bölgelerde nişan (fatiha) töreni, son yıllarda d   n salonlarında yapıld  ından tören malzemelerini göndermek yerine paras n  ödemek de gelenek hâline geldi. Bu törende d n rl r memnuniyetle kar  lan r, al nlarına un sürülür, bir taba a  eker konur ve d n rl r d   n salonuna girdiklerinde onlardan alırlar. Gelin tarafında damadın annesi ve büyükannesine kıyafet ve yak nlara hediyeler verilir. Damad n annesi de misafirlere hediyeler da  tır. Ayrıca geline özel sandık ve tepsilerde hediyeler getirilir. Gençlerin hayat  verimli ve bereketli olsun diye sand  n halkasına meyve a ac n n bir dalı as l r. Daha sonra damadın annesi gençliğin ve güzelliğin sembolü olan  i ek i gelinin eline verir, yanaklarını  per ve nişan hediyesi olarak geline bir yüzük veya küpe takar (Kaxarova, 2009: 10).

Sand k Görme Merasimi. Ni anın ikinci gününde gelin aday n n arkadaşları, damadın getirdiği sand  n içindekileri görmeye gelirler. Burada gelin adayı, damadın arkadaşlarına ayrı ayrı gönderdiği hediyeleri torbalara koyar, k na, ayna, tarak, küçük kokular, sak z ve benzeri şeyleri da  tır (O’zbek tilining izohli lug’ati, 2007: 229-230).

Şekil 3: Nişan Töreninde Damat tarafından Geline Gönderilen Sandık

Böylece düğüne kadar damattan gelin adayının evine özellikle Ramazan ve Kurban bayramlarında hediye göndermek Özbekler arasında da bir gelenektir. Ramazan, Kurban ve Nevruz bayramlarında dünürler de birbirlerine hediyeler gönderirler.

Tabak Gönderme ve Bazı Bölgelerde Somsa Gönderme Töreni: Bu da esas düğünden önce gerçekleşen bir âdet olup gelin adayının damada ve aile fertlerine hediyeler göndermesini ifade eder. Bu uygulama ülkemizin farklı bölgelerinde farklı şekillerde yapılmaktadır. Bazı bölgelerde 10-15 erkek, bazı bölgelerde ise 10-15 kadın aldıkları hediyeleri damat evine götürür. Kimisi bayramlarda, kimisi düğünden 2-3 gün önce gönderir. Bu törene damat tarafı da yakın akraba ve arkadaşlarını davet eder. Masalar misafirlere için donatılır. Ayrıca o gün kız tarafından hediyeler getirilerek gelin ve damadın ev eşyaları hazırlanır. Her iki taraf da yeni aile için battaniye ve yorgan dikilir. Kız tarafı sofrabezi, yorgan, kilim dikerler. Bu gelenek gelin ve damadın birleşerek çocuk sahibi olma rüyasının simgesidir (Mirzayev, 1971: 11).

Pamuk Doldurma: Düğün öncesi gelin ve damadın evlerinde yorgan ve yastıkların hazırlandığı düğün törenlerinden biridir. Bu törende deneyimli kadınlar toplanıp yeni yorganların üzerine pamuk koyarak onları güçlendirir. Her iki taraf da yeni aile üyeleri için yorgan ve yastık yaparlar (Mirzayev, 1991: 19).

Kızların Toplanma Merasimi: Düğünden birkaç gün önce kızın akrabaları ve arkadaşları bir araya gelerek vedalaşmak için özel bir toplantı tertip ederler, buna kızların toplanma merasimi derler (Mirzayev, 1991: 22).

Nahar Aşısı: Bir sünnet düğünü merasiminde ya da kız çıkarma sırasında gerçekleşir ve insanlar sabah erkenden gelmeye başlar. Bu törende misafirlere milli yemek olarak pilav (aş) ikram edilir. Yemeğe genellikle erkekler katılır (Mirzayev, 1991: 27).

Gelin Merasimi: Önceden yapılan hazırlıkların ardından düğünün doruk noktası olan gelin merasimi başlar. Belirlenen vakitte dünürler gelinin evine gelir. Düğün ziyafeti hazırlanır ve nur yüzlü ihtiyarların dua etmesiyle tören başlar (Nurillayeva, 2001: 15).

Libas Giydiriş: Özbeklerde damada libasını (cüppe, doppi, bel bağı) saygın yaşlı bir kimse giydirir. Bundan sonra halat çekme töreni başlar. Halat farklı renkte kumaşlardan yapılır. Çekmeye damadın arkadaşları da katılır. Gelenek gereği, damadın bütün arkadaşları halattan bir parça almak için çabalar, içlerinden biri almayı başarır (Nurillayeva, 2001: 16).

Gerdeğe Girme: Geleneğe göre gelin olacak kız, akrabaları ve arkadaşları tarafından “yar-yar” şarkısıyla odaya çıkarılır, birkaç dakika sonra damat da dostları ve akrabaları tarafından sehpa hazırlanmış lezzetli yiyecekleri tatması için gerdek odasına götürülür. Bu süreçte başka ritüeller de gerçekleştirilir. Örneğin ayak basma, aynaya bakma, bal yalama, mum yakma gibi. Görümcüler ve arkadaşları damadı gelinin kapısına getirdiğinde, gelenek gereği damat gelinin sağ ayağına basmaya çalışır. Halk arasında gerdek odasına ilk ayak basan kişi ailenin reisi olur şeklinde komik bir söz vardır. Bu yüzden egençler ailede sözünün geçmesini istediği için ilk adımı atmaya çalışır (Mirzayev, 1971: 25).

Aynaya Bakma: Gerdek odasında damat gelinin yanına götürülür ve akrabalarından bir kadın ya da mahalleden biri yüzlerine ayna tutarak şaka yapar: “Söyleyin bakayım, birbirinize alıştınız mı?” Aynada birbirlerini gördükten sonra aynayı başlarının üzerine çevirirler. Ayna ışığın simgesi olarak görülür. Gelin ve damadın hayatının her zaman böyle saf ve aydınlık olması umuduyla bu töreni gerçekleştirilir (Kaxarova, 2009: 21).

Bal Yalatma. Bu gelenek, gelin ve damadın hayatlarının her zaman bal gibi tatlı yaşanması, yüzünde tebessümün eksik olmaması ve her zaman şirin sözlü olunması niyetiyle aynaya bakıldıktan sonra yapılmaktadır. Bunda damat sessizce kâseden bal alıp geline yalatır, gelin de aynısını eşine yapar. Bir çift mum yakıp, hayatları aydın olması ve çocuk sahibi olmaları umuduyla gelin ve damadın başının etrafında, odada döndürürler (Kaxarova, 2009: 22).

Damadı Geçirme: Gelinin önceden hazırladığı bir tepsi üzerinde 4, bazı yörelerde 8 tabak tatlı, şekerleme, 4 ekmek gerdek odasına getirilir. 4 ekmeği alıp ikisini damadın iki koltuk altına koyarlar. Bu gelenek gelin ve damada refah içinde bereketli bir hayat ve baht dilemeyi ifade eder.

Daha sonra anneler şöyle dua eder: “*Nazenin kızımızı size emanet ettik, sizi de evlat olarak kabul ettik. Birlikte yaşlanın, her iki tarafa da hizmette bulunun. Allah hem gelini hem damadı hem de burada toplanan misafirleri emellerine ulaştırsın. Allahuekber*” (Kaxarova, 2009: 22).

Kanuni Nikâh. “Nikâh” (Farhangi tafsirii zaboni tojiki, 2008: 918) Arapça bir söz olup, tarafların kendi hür iradeleriyle bir aile kurmaları anlamına gelir. Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası’nın 63. maddesi, herkesin kendi özgür iradesi ve rızasıyla eşit haklara sahip bir aile kurabileceğini öngörmektedir (O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 1992: 10).

Yasal nikâh töreni sırasında FHDYO’nun sicil memuru, öncelikle gelin ve damadın bu evliliğe rızasını alır ve bu evliliği resmileştirir.

Genellikle gelin damat evine götürüldüğünde önüne küçük bir çocuk oturur. Yetişkinlerden biri ona para, gömlek veya pelerin verir. Damadın evine vardıklarında bu da yetmezmiş gibi çocuk hemen arabadan inmez, yine para verirler ve bunların hepsi eğlence ve kahkaha içindir, böylece tören daha da ilginç hâle gelir. Daha sonra çocuk aşağı iner, damat gelini eve götürmeden önce ateşe tapınma döneminden kalma geleneğe göre ateş yakılır ve gelin ve damat ateşin etrafında üç kez döner. Ayrıca birçok kırsal bölgede gelinin ayakları dibinde koyun kesilir. Şimdilerde bu gelenek kentsel alanlarda pek uygulanmaz. Son yıllarda kırsal kesimde bile kaybolmaya başlamıştır (Djurabayev, 1971: 16).

Geçmişte daha çok kırsal kesimde düğün mekânı olarak evlenecek gençlerin evleri ve köy meydanları karşımıza çıkarken özellikle günümüzde ve kentleşmenin yaşandığı şehirlerimizde düğün salonları mekân olarak kullanılmaktadır (Kartal, 2023: 734).

Gelin Görme: Bu eylem, Özbekler de dahil olmak üzere Türk halklarında yeni bir gelin görme geleneğini ifade eder. Düğünün ertesi günü düzenlenen “yüz açar” töreniyle başlayarak birkaç ay sürer. Damadın akrabaları, tanıdıkları, komşuları ve diğerleri gelini görmeye gelir. Gelin onları selamla karşılar, sofrayı kurar, şal, eşarp, masa örtüsü gibi hediyeler verir. Mahallenin (köyün) kız ve erkek çocuklarının bayramda yeni evlenen gelini ziyaretlerine de *gelin görme* denir. Gelin odası çeyiz ve hediyelerle süslenir, sofra kurulur. Mahallenin (köyün) genç erkekleri ve kadınları gelini görmeye gelirler. Gelin makyaj yapar, yüzüne bir duvak tutar, misafirleri selamlar ve ardından çay ikram eder. Gelini görmeye gelenler gelinin hediyelerine ve çeyizine bakarlar, bir süre oturduktan sonra geline mutlu bir evlilik dileyip geri dönerler (Ismonova, 1999: 291).

Gelin Selamlama: Nikâh merasimlerinden biri de gelin selamlamadır. Türklerde ve diğer milletlerde muhtelif şekillerde karşılık bulur. Gelin olduğu günün ertesi sabahı damadın ebeveynleri ve akrabaları onuruna düzenlenir. Selamlamadan sorumlu olan damadın teyzesi ya da gelin selamından sorumlu kişi, gelinin yüzünü kapatan bir duvakla avluya götürür, gelinin yanına gelenlere dikkat çekici ve hikmetli sözlerle, ayetlerle hitap eder. Gelin sessizce dururken kendisine hitap edilen kişiye selam verir. Önce kayınpederi, sonra kayınvalidesi yüksek sesle *gelin selam* der. Bu merasim, damadın ebeveynlerine, ailenin en küçük çocuklarına ve komşulara ithafen yapılır. Gelin eğilerek kayınpederi ve kayınvalidesini selamlar, onlar da selama karşılık ve geline de bir görme hediyesi verir. Daha sonra sırayla damadın kardeşleri, akrabaları ve yakınları gelir ve hizmet edenlere hediyeler (genellikle para, elbise, eşarp vb.) verirler. Damadın halası da gelin adına çeşitli hediyeler (elbise, şal, kemer vb.) verir (Ismonova, 1999: 291). “Salomnoma” şarkısını söylemek Taşkent, Buhara ve Semerkant şehirlerinde özel olarak sahnelenen bir süreci hatırlatır. Bu şarkı, ünlü şarkıcılar veya oyuncular tarafından bir koro hâlinde seslendirili ve bir grup kadın “Hazor alik” (bin alik) şarkısını söyler:

*Erka o'g'ilni er qilgan,
Ikki yoshni bir qilgan.
Salom salom kelin salom,
Avval Oллоhga salom.*

Birlikte: *Hazor alik!*

*Tong saharlab tur degan,
Tahoratga suv degan.
Salom salom kelin salom,
Qaynotasiga salom.*

Birlikte: *Hazor alik!*

*Ko'krak isi berilgan,
O'g'il boqib kerilgan.
Salom salom kelin salom,
Onajonisiga salom.*

Birlikte: *Hazor alik!*

*Mehmon kelsa xush degan,
Mehmonxona bo'sh degan.
Salom salom kelin salom,
Amakilariga (tog'alariga) salom.*

Birlikte: *Hazor alik!*

*Uzun ko'ylak kiyganlar,
Yugurib xizmat qilganlar.
Salom salom kelin salom,
Ammajonisiga (xolalariga) salom.*

Birlikte: *Hazor alik!*

*Yigitlarning sardori,
Kelin bola xaridori.
Salom salom kelin salom,
Kuyov bolaga salom.*

Birlikte: *Hazor alik!*

*Past devordan qaragan,
To'y qachor deb so'ragan.
Salom salom kelin salom,
Qo'shnilariga salom.*

Birlikte: *Hazor alik!*

*Qizil olmaning po'sti,
Qolmasin kamu-ko'sti.
Salom salom kelin salom,
Hammalariga salom.*

Birlikte: *Hazor alik!*

(Hayitova, 1998: 8).

Şekil 4: Gelin Selamlama Töreni

Yüz Açma Töreni: Özbek kültüründe önce damadın annesi iki ekmeği gelinin koltuğuna sıkıştırıp ağzına tatlı bir şey koyar. Daha sonra gelinin yanaklarından öper ve iyi niyetle ona hediyeler verir. Bundan sonra damadın akrabaları ve komşuları çeşitli hediyelerle yüz görmeye gelirler. Sonunda damadın büyükannesi gelini oturtup şöyle dua eder:

“Ey güzel sahipcemal, hoşgeldin! Evimizin güneşi, hoş geldin. Uzun zamandır seni bekliyorduk can gelin, canan gelin, hoş geldin. Gözbebeğimiz hoş geldin! Bu ev, adres, mal-mülk, salih ve akıllı oğlumuz senindir gelin, geçin oturun. Ey Allah’ım burada büyüyüp kök salsınlar!”

Genellikle gelin karşılama ve yüz açma töreni birlikte yapılır (Hayitova, 1998: 9).

Yerleşme: Özbeklerde düğünden bir gün sonra sabah gelinin yakınları gelin ve damadın eşyalarını yerleştirip, kıyafetlerini raflara koyar, evleri süpürür, gelini giydirir, saçını tarar, topuz yapar ve sonra ayrılırlar. Gelinin yanında sadece bir kadın, büyükannesi veya yakın akrabası kalır.

Akşam aynı kadın ve damat tarafından daha yaşlı bir kadın ile birlikte gelin ve damat için bir yer hazırlar. Döşegün yanına küçük bir döşek daha koyarlar, buraya bir kız ve bir erkek çocuk yatırılır. Bu hareketin anlamı gelin ve damadın çocuk sahibi olmalarını istemektir (Husainova, 1984: 12).

Şer’i Nikâh: Akşam vakitlerinde hoca çiftlere dini nikâh kıyar. Dini nikâh yapılabilmesi için nikâhı gerçekleştiren hocayla birlikte iki kadının ve bir erkeğin şahitliği gerekir. Öncelikle gelinden bu damatla evlenmek için rızası istenir. Genellikle gelin çabuk tepki vermez. Hoca üç kez sorduktan sonra alçak sesle razı olduğunu söyler. Daha sonra damada rızası sorulur. Hoca, her iki tarafın rızasıyla, şahitler huzurunda hutbe okur ve gelin ile damadın birbirlerine karşı görevleri hakkında bilgi verir. Bazı bölgelerde bu evlilik töreni düğünden bir gün önce yapılır (Husainova, 1984: 13).

Evlenme Türk kültüründe her aşaması ayrı önem ve özen taşıyan, iki farklı bireyi bir çatı altına getiren, hem kadın hem de erkek için yeni bir başlangıç sayılan, toplumsal katılım yönü her zaman çok zengin olan ve bir kadın ve erkeğe nikâh bağı ile aile kuran geleneksel ve dinî bir kurumdur (Kartal, 2023: 742).

Gelin Çağırma (Nedimeler): Bu ritüel de düğünle ilgili olarak gelin onuruna damadın akrabaları tarafından düzenlenen bir olaydır. Aynı şekilde gelinin babasının evinde nedimelerle birlikte yapılır. Düğünün ardından kız tarafı, damat ve gelin ile yakınlarını bir ziyafete davet eder.

Düğünün ardından gelin ve damadın yakınları gelini evlerine davet eder. Gelini onurlandırmak için kayıncı ve yakın akrabalar bir araya gelir. Bu tür özel günlerde gelinler rengarenk elbiselerini giyerek misafirlere tazim ederler (Sarımsoqov, 1986: 67).

Şekil 5: Gelin Çağırma Töreni

Malumdur ki, Orta Asya topraklarında yaşayan her milletin yaşam koşulları, törenleri ve gelenekleri; o halkın tarihi gelişim süreci içerisinde şekillenmiş olup, o milletin kendine özgü milli niteliklerinin ve karakteristik özelliklerinin önemli yönlerini teşkil eder. Bu nedenle Özbek halkının sosyal ve kültürel yaşamında kadim gelenek ve görenekler korunmuştur.

Sonuç

Geleneksel Özbek milli törenleri, Türk kültürünün gelişimi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu törenler, tarihsel bağların korunmasına, kültürel zenginliğin artmasına ve toplumsal dayanışmanın güçlenmesine katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda, bu törenlerin yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması, ortak kimliğin korunmasında büyük bir rol oynar. Özbekistan’da düğün törenleriyle ilgili gelenekler eski çağlardan beri korunmuş ve günümüze kadar devam etmiştir. Bu törenler, insanlar arasındaki birlik ve beraberliği güçlendirmekte, akrabalık bağlarının pekleşmesine ve külsürel mirasın nesilden nesile aktarılmasına katkı sağlamaktadır.

Özbek törenleri, Türk kültürü ile ortak özelliklere sahip olup, bu mirasın korunmasında önemli rol oynamaktadır. Özellikle sosyal dayanışma, misafirperverlik ve kültürel değerlerin korunması gibi unsurlar, Türk dünyasında benzer şekilde varlığını sürdürmektedir. Özbek gelenekleri, Türk kültürü içinde ortak şuurun güçlenmesine katkıda bulunmaktadır.

Düğün törenlerinde icra edilen “yâr yâr”, “gelin selam” gibi halk edebiyatı örnekleri, bu törenlerde hazırlanan milli yemekler ve kostümler, Özbek halkının zengin bir ulusal-kültürel mirası olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, bu törenlerde yer alan mum yakma, gelin ve damadın ateş etrafında döndürülmesi gibi ateşperestlik unsurları da yeni bir hayat kuran çiftlerin geleceğinin aydınlık olması temennisiyle gerçekleştirilmektedir. Bu unsurlar, Türk kültürü içerisinde yer alan diğer geleneklerle birlikte, ortak kültürel mirasın yaşatılmasına ve güçlendirilmesine büyük katkı sağlamaktadır.

Kaynaklar

- Altun, Işıl. *Kandıra Türkmenlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm*. Kocaeli: Yayıncı Yayınları, 2004.
- Begmatov, Ernst. *O'zbek ismlari*. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 1998.
- Boratav, Pertev. *100 soruda Türk folkloru (inanışlar; töre ve törenler; oyunlar)*. Ankara: Bilgesu, 2016.
- Djurabayev, Abdusamad. *Nazvaniya svadebnih seremoniy v uzbekskom yazıke (na materiale andijanskoy gruppı govorov)*. Avtoref... diss... kand. filol. nauk, Tashkent, 1971.
- Farhangi tafsiri zaboni tojiki*. Iborat az du jild. Dushanbe, 2008.
- Hayitova, Feruza. *Nikoh to'yi qo'shiqlarining lingvistik talqini*. Filol. fanlari nomzodi... diss. avtoref., Toshkent, 1998.
- Husainova, Zebo. *Onomasiologicheskoye issledovaniye nazvaniy svadebnih obryadov v uzbekskom yazıke (na materialah Buharskoy gruppı govorov)*. Avtoref... diss... kand. filol. nauk, Tashkent, 1984.
- Iskandarova, Sharifa. “Etnolingvistik birliklar tilsistemasining tarkibiy qismi sifatida”. *FDU Ilmiy xabarlar* 1, (2007), 32-35.
- Ismonova, Ozoda. *O'zbek to'y marosim folklorida «kelin salom» janri*. Filol. fanlari nomzodi... diss. avtoref., Toshkent, 1999.
- Karaca, Nesrin. “Hayatın “Eşik” Durumu Bağlamında Ve Sivas Evlenme Geleneğinde ‘Gelin’ Kültürü”. *Türklük Bilimi Araştırmaları* 40, (2016), 105-136.
- Kartal, Atilla. “Türkiye’de Evlilik Ve Evlenme Kültürü: Geleneksel Normlara Halkbilim Perspektifinden Bir Bakış”. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 36, (2023), 730-753.
- Kaxarova, Mavluda. *O'zbek etnografizmlarining sistemaviy tadqiqi*. Filol. fanlari nomzodi... diss. avtoref., Toshkent, 2009.
- Koç, Fatma vd. *Türk Kültüründe Gelin ve Damat (Güvey) Giyimi, Evlilik*. Ankara: Başak Matbaacılık, 2015.
- Mahmudov, Nizomiddin. “Nutq madaniyati va tilning estetik vazifasi”. *Filologiya masalalari* 2, (2006), 47-51.
- Mirzayev, Nurqul. *O'zbek tilining etnografik leksikasi (Qashqadaryo viloyati o'zbek shevalari materiallari asosida)*. Filol. fanlari nomzodi... diss. avtoref., Toshkent, 1971.
- Mirzayev, Nurqul. *O'zbek tili etnografizmlarining izohli lug'ati*. Toshkent: Fan, 1991.
- Nurillayeva, Shahlo. *Turkiston qarluq tip shevalarida to'y marosimi nomlari*. Filol. fanlari nomzodi... diss. avtoref., Toshkent, 2001.
- O'zbek tilining izohli lug'ati*. 5 jildli. A.Madvaliyev tahriri ostida. IV jild. Toshkent: O'zME, 2007.
- Qodirov, Rahmon. *Nazare ba folklori tojikoni viloyati Qashqadaryo*. Dushanbe: Ejod, 2005.
- Sarimsoqov, Bahodir. *O'zbek marosim folklori*. Toshkent: Fan, 1986.

Sultanov, Tulkin. "Özbekistan'ın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Turizmdeki Yeri". *V. Uluslararası Turizm ve Kültürel Miras Kongresi Bildiri Kitabı 5*, (2023), 208-226.

Kısaltmalar

FHDYO - Vatandaşlık Kayıt İşlemleri Dairesi

Extended Abstract

Every nation in the world possesses its own unique national values and rituals, and Uzbek national ceremonies stand out from other cultures due to their distinct characteristics. Uzbek rituals, an inseparable part of our national culture, are also considered an integral component of people's lives. Studying, continuing, and passing down traditions related to national ceremonies to future generations plays a crucial role in preserving national identity among the world's peoples. Through the example of Uzbek national ceremonies, one can gain insight into the life, culture, social, educational, and moral aspects of various Turkic people. It is possible to observe that the names of these ceremonies, presented as Uzbek national rituals, and the methods of their implementation have almost identical meanings in the lives of Turkic peoples. By illuminating the essence of such ceremonies, the commonality of Turkic world culture is substantiated.

The article highlights that customs related to national ceremonies have been preserved in Uzbekistan since ancient times and continue to this day. These customs are significant as they promote unity and harmony among people. For centuries, many national ceremonies have been conducted with widespread participation and communal support. All of this contributes to strengthening bonds of love and kinship between people, reinforcing family ties, fostering respect for elders and courtesy towards the young in society, and helping to raise youth in the spirit of loyalty to traditions. In today's era of advanced technology, there is a noticeable increase in young people's dependence on computer devices and a decrease in interpersonal communication. The ancient customs and national rituals of Turkic people are also important in terms of their organization, which is based on kindness, solidarity, and mutual understanding between people.

By preserving such rituals as our national cultural heritage and teaching them to future generations, it is possible to further strengthen the bonds of unity and solidarity between the Turkic people. Examples of oral folk art performed at national ceremonies, national dishes and costumes prepared at ceremonies, are considered the rich national and cultural heritage of the Uzbek people and show that they have developed as a nation with unique national and cultural traditions since ancient times. We all know that in recent years, there has been an increase in cases of raising pets instead of children among representatives of some nationalities.

Among the Turkic peoples, the family is considered sacred. Parents are highly valued in the family. They raise their children to be spiritually, mentally, and physically healthy. Among Turkic peoples, the birth of a child in a family has been eagerly anticipated since ancient times. From the moment a child is born until they grow up, various rituals are performed as a result of numerous good wishes. This reflects the Turkic people's reverence for family, their devotion to traditional values, and the special importance they place on ethical norms. In an era when globalized nations are striving to preserve their identity, it is advisable to effectively utilize the educational aspects of our rituals, which play a crucial role in the lives of people, to cultivate generations worthy of their ancestors.

